

Вплив міжособистісних взаємин на розвиток особистості дитини в процесі адаптації у колективі художньої самодіяльності

У статті теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено вплив міжособистісних взаємин, зокрема особливостей ставлення керівника колективу художньої самодіяльності до дітей, на розвиток їх позитивного “Я – образу”. Схарактеризовано чотири типи емоційного забарвлення “Я – образу” дітей – учасників колективу, та визначено і описано рівні прийняття керівником дітей.

Ключові слова: “Я – образ”, міжособистісні взаємини, рівень прийняття, соціально-психологічна адаптація, нова соціальна ситуація розвитку, колектив художньої самодіяльності.

В статтє теоретически обосновано и эмпирически исследовано влияние межличностных взаимоотношений, а именно уровня принятия руководителем коллектива художественной самодеятельности детей, на развитие позитивного “Я – образа”. Охарактеризовано четыре типа эмоциональной окрашенности “Я – образа” участников коллектива, выделено и описано уровни принятия педагогом детей.

Ключевые слова: “Я – образ”, межличностные взаимоотношения, уровень принятия, социально-психологическая адаптация, новая социальная ситуация развития, коллектив художественной самодеятельности.

Постановка проблеми. Вивчення впливу міжособистісних взаємин на розвиток особистості дитини в процесі адаптації у колективі художньої самодіяльності заслуговує особливої уваги. Розвиток дитини відбувається не тільки в шкільному середовищі, а і в умовах позашкільних закладів, зокрема в колективах художньої самодіяльності.

Після тривалого занепаду і зниження інтересу до світу мистецтв, культурних традицій і цінностей в суспільстві дедалі більше усвідомлюється роль таких закладів для всебічного розвитку особистості. В колективах художньої самодіяльності діти залучаються до різних видів творчості, навчаються співу, танцям, акторській майстерності. Успішність адаптаційного процесу в них

сприяє всебічному розкриттю творчого потенціалу дітей, підвищенню їх соціального статусу, а також забезпечує умови індивідуалізації та інтеграції самовиявлення дитини в новому соціально-психологічному просторі [7; 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми соціально-психологічної адаптації присвячені праці Г. Андреевої, З. Білоусова, Г. Балла, Л. Виготського, І. Вайнера, Л. Дзюбко, Ч. Кулі, Е. Кузьміна, Р. Кричевського, С. Максименка, Г. Міда, Р. Нємова, Л. Орбан-Лембрик, Б. Паригіна, А. Петровського, М. Пірен, Г. Тарда та інших. Вчені розглядають адаптацію як складний і багатогранний психологічний процес на шляху становлення особистості та створення умов для її самореалізації в соціальному середовищі. Соціально-психологічну ж адаптацію визначають як взаємодію індивіда з соціальним оточенням щодо освоєння ним нової життєвої ситуації, як передумову подальшого розвитку особистості.

Дослідження В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, А. Петровського, Б. Паригіна, Т. Титаренко, А. Фурмана доводять, що соціально-психологічна адаптація особистості в групі пов'язана з періодами зміни діяльності та соціального оточення людини і забезпечується функціонуванням певної системи механізмів (рефлексії, емпатії, прийому соціального зворотного зв'язку тощо).

Наукові роботи з питань діяльності позашкільних закладів освіти С. Букреевої, В. Вербицького, О. Глух, Л. Ковбасенко, В. Мачуського, Л. Островської, В. Пострільоного, Г. Пустовіта, А. Сиротенка, Т. Сущенко, Н. Тернової свідчать, що метою їх роботи є організація активного дозвілля дітей, що, в свою чергу, сприяє зростанню соціально-культурної активності дітей, розкриттю їх творчого потенціалу, формуванню в них базових психологічних якостей, їх соціалізації в суспільстві [3; 4].

Метою статті є визначення впливу міжособистісних взаємин на розвиток “Я – образу” дитини в процесі адаптації у колективі художньої самодіяльності.

Дитина розвивається в оточенні дорослих, діяльність яких має бути спрямована на допомогу дітям в оволодінні конструктивними формами самовираження та самоствердження [6]. Така діяльність у різних умовах здійснюється по-різному; вона багатоманітна за змістом, характером, формами її організації. Але в будь-якому разі дорослий займає важливу позицію: він організує та структурує простір, у якому розвивається дитина. Незалежно від обмеженості цього простору, дитина входить до нього зі своєю діяльністю, у якій і формується її “Я”, відбувається саморозвиток.

Таким дорослим у колективі художньої самодіяльності є керівник, на якого покладено функції управління й організації діяльності в дитячому колективі, тому рівень соціально-психологічної адаптації також залежить від особливостей ставлення керівника до дітей.

Прийняття кожної людини як особистості сприяє індивідуальному розвитку, розкритості, впевненості в собі. Нерідко дорослим важко зрозуміти дитину тільки тому, що вони сприймають її односторонньо [3, с. 68].

Згідно з нашим припущенням, у колективі художньої самодіяльності рівень прийняття керівником дітей безпосередньо впливає як на розвиток особистості дитини, становлення позитивного “Я – образу” учасників, так і на соціально – психологічну адаптацію.

У дослідженні для визначення наявних рівнів соціально-психологічної адаптації дітей молодшого шкільного віку в колективі художньої самодіяльності було використано: анкетування батьків, дітей і керівників, колірний тест ставлення (О. Еткінд, М. Люшер), модифікація тесту “Кінетичний малюнок сім’ї” (Г. Хоментаскас, Р. Беяускайте) – “Малюнок творчого колективу”.

Отримані результати дозволили виокремити і схарактеризувати п’ять рівнів соціально-психологічної адаптації дітей у колективі художньої самодіяльності:

- *високий рівень* – 26% (діти охоче відвідують заняття, діяльність, колектив, вимоги керівника не викликають у них напруження, страху, з дітьми в колективі складаються добрі стосунки, бажання піти з колективу не виникає, є досягнення в діяльності);

- *вищий за середній* – 33% (діти переважно позитивно сприймають як діяльність, так і колектив, позитивні емоції переважають, у дітей наявні певні досягнення в діяльності, з дітьми і керівником складаються гарні взаємини);

- *середній* – 15,5% (діти працюють у колективі нерівно, іноді охоче, коли без особливого бажання, під час занять переживають як негативні, так і позитивні емоції, мають невисокі досягнення в творчій діяльності, з дітьми і з керівником майже завжди знаходять спільну мову);

- *нижчий за середній* – 17,8% (діти часто переживають негативні емоції щодо діяльності, рідко відчувають задоволення, досягнення в творчості не виражені, спільну мову знаходять лише з окремими учасниками колективу, вимоги керівника приймають частково, періодично виникає бажання піти з колективу);

• *низький рівень адаптації* – 7,2% (діти незадоволені діяльністю, якою займаються, відчують дискомфорт, часто виникає бажання піти з колективу, інтерес до діяльності виражений слабо, досягнення в творчості незначні, дитина не знаходить спільної мови з дітьми, не завжди сприймає вимоги керівника).

Здійснене нами вивчення стану соціально-психологічної адаптації дітей в колективі художньої самодіяльності засвідчило, що, незважаючи на особливості організації діяльності творчих колективів, які відрізняють їх від шкільних (добровільність відвідування, нерегламентованість занять, вибір діяльності за інтересом і за здібностями), у досліджуваних колективах є діти, які мають низький та нижчий за середній рівні соціально-психологічної адаптації.

Другий етап дослідження полягав у вивченні “Я – образу” дітей – учасників колективу, з метою виявлення зв’язку позитивності його емоційно-ціннісних характеристик з рівнем соціально-психологічної адаптації. Дослідження здійснювалося у двох групах дітей, які на попередньому його етапі показали достатній рівень соціально-психологічної адаптації (високий, вищий за середній, середній) та недостатній рівень соціально-психологічної адаптації (нижчий за середній, низький).

Для вивчення “Я – образу” (визначення рівня самооцінки, самоповаги, адекватності сприймання себе і своїх можливостей, оцінки загального “Я” і “Я – на занятті” та різниці між ними) застосовувались: методика самооцінки (Дембо-Рубінштейн), шкала самоповаги (М. Розенберг), модифікація методики семантичний диференціал (Ч. Осгуд).

Отримані дані дозволили схарактеризувати чотири типи емоційного забарвлення “Я – образу” дітей – учасників колективів:

1) *позитивний* – високий рівень самооцінки, самоповаги, адекватне сприймання себе і власних можливостей; оцінка загального “Я” і “Я на занятті” є переважно позитивною, різниця між показниками незначна;

2) *суперечливий з тенденцією до зростання позитивності на занятті* – середній або низький рівень самооцінки, самоповаги, оцінка “Я на занятті” є позитивною, спостерігається тенденція до зростання позитивності “Я” на занятті;

3) *суперечливий з тенденцією до зниження позитивності на занятті* – високий або завищений рівень самооцінки, самоповаги, оцінка “Я на занятті” оцінюється досить низько. Різниця між оцінкою загального “Я” і “Я” на занятті значна. “Я” на занятті має негативне емоційне забарвлення;

4) *негативний* – низький рівень самооцінки, самоствавлення, недостатньо позитивне сприймання себе, власних досягнень, можливостей. Низька оцінка як загального “Я”, так і “Я” на занятті”.

Кореляційний аналіз результатів дослідження дозволив підтвердити статистичну значущість різниці між кількістю дітей з позитивним і негативним “Я – образом” у групах з різними рівнями соціально-психологічної адаптації (X^2 – критерій прийняв значення 14,08 при критичному значенні 10,80 р d” 0,01).

Отже, в процесі занять, у зв’язку з переживаннями дитини змінюються емоційно-ціннісні характеристики “Я – образу”. Рівень адаптації дитини залежить від позитивності його “Я – образу”. Для дітей з достатнім рівнем соціально-психологічної адаптації характерний позитивний “Я – образ”; або суперечливий із зростанням позитивності на занятті “Я – образ”; для дітей з недостатнім рівнем соціально-психологічної адаптації характерний суперечливий “Я – образ” з тенденцією до зниження позитивності на занятті, або негативний “Я – образ”.

Особливе значення в процесі формування “Я – образу” дитини має ставлення до неї керівника в перші місяці відвідування колективу. Допомога, надана у процесі адаптації, дає змогу усвідомити сильні сторони свого “Я” – це передумова для становлення “Я – образу” людини, у котрої яскраво виражене почуття самоцінності та сформовано уявлення про себе як такої, що може багато чого досягти в житті.

Зважаючи на особливості організації роботи колективів художньої самодіяльності, його керівник виконує дві соціальні ролі: він є керівником дитячої групи і водночас педагогом, який повинен поступово навчити дитину діяльності.

Отже, педагог – творчий керівник, який у роботі поєднує керівництво процесом діяльності та педагогічну взаємодію з дітьми.

Третій етап емпіричного дослідження полягав у вивченні впливу особливостей ставлення педагога–творчого керівника до дітей, передусім рівня прийняття ним учасників колективу, на емоційно-ціннісні характеристики “Я – образу” учасників колективу.

В основу їх визначення покладено рівні прийняття керівником дитини як особистості зі сформованими в неї на етапі входження в новий для неї колектив індивідуальними якостями та творчими здібностями. В процесі дослідницької роботи було обстежено 30 керівників різних колективів художньої самодіяльності Центру дитячої і юнацької творчості м. Бердянська.

Аналізуючи здобуті раніше дані, ми виходили з міркувань, що за допомогою з'ясування настанов керівника переважно на поведінкові якості дитини, на відповідність дитини навчально-рольовим характеристикам, або навпаки, переважних настанов на внутрішні, особистісні якості дитини, які не залежать від його навчально-рольових характеристик, тобто за якостями, що цінує керівник в дітях – учасниках колективу, орієнтовно його можна віднести до високого чи недостатнього рівня прийняття учасників колективу.

На нашу думку, керівники, котрі цінують в учасниках адаптивну, рольову поведінку, виконання всіх вказівок, інструкцій, вимог і віддають перевагу на свідомому або неусвідомленому рівні дисциплінованості, ретельності, успіхам дитини, не акцентують увагу на особистісному розвитку дитини, її самореалізації, творчих досягненнях, характеризуються недостатнім рівнем прийняття дитини. Водночас керівник, орієнтований на високий рівень прийняття, досягнення й успіхи дитини розглядає в контексті розвитку особистості дитини, її самореалізації, індивідуального творчого росту, а не як цінність, заради якої можна нехтувати фізичним і психологічним здоров'ям дитини.

Для визначення рівнів прийняття керівниками дітей використані такі методики: семантичний диференціал (Ч. Осгуд), колірний тест ставлення (О. Еткінд, М. Люшер) модифікація тесту А. Варги, В. Століна “Батьківське ставлення”, тест “Класифікація суджень”. За допомогою методики особистісного диференціала, розробленої за принципом класичного семантичного диференціала Ч. Осгундом і адаптованої в інституті В. Бехтерева, ми з'ясовували, якими уявляють собі досліджувані керівники “Ідеального” і “Реального” учасника.

За результатами методики особистісного диференціала керівники, віднесені нами до групи з високим рівнем прийняття – 46,6%, позитивно оцінюють як “Реального”, так і “Ідеального” учасника колективу, мають невеликий розрив між їх оцінками за всіма факторами особистісного диференціала.

Низький рівень прийняття мають 10% керівників, які недостатньо позитивно оцінюють “Реального учасника” колективу, мають суттєву різницю між оцінками “Реального” і “Ідеального” учасника за всіма факторами особистісного диференціала.

Інші 43,4% мають середній рівень прийняття, тобто в своїх оцінках “Реального” і “Ідеального” учасника за факторами, мають різницю 1,5 – 2 одиниці.

Для подальшого вивчення особливостей ставлення керівника до дітей ми використали кольоровий тест ставлення А. Еткінда,

М. Люшера сутність якого полягає в ранжуванні карток із зображенням певних кольорів у порядку їх переваги й уподобання, що дало змогу умовно визначити керівників з достатнім і недостатнім рівнем прийняття дітей.

Інтерпретуючи дані, отримані за цією методикою, ми акцентували увагу на особистій привабливості певних кольорів для досліджуваного та наявності або відсутності їх у доборі кольорів, асоційованих з образом “Мій учасник”, “Ідеальний учасник”.

Якщо в завданні “Привабливі кольори” керівник на перші місця за привабливістю ставить не дуже позитивні кольори, це свідчить про його особистісні проблеми (тривожність, страх тощо), що може впливати на особливості ставлення його до дітей. Але в контексті нашого дослідження важливим є те, щоб обрані ним привабливі кольори були наявні в доборах “Мій учасник” та “Ідеальний учасник”, різниця між добором кольорів була незначна, і тоді ми можемо стверджувати, що цей керівник має високий рівень прийняття дітей.

Навпаки, якщо керівник, виконуючи завдання, має велику різницю у кольорових виборах, асоційованих з групами “Привабливі кольори” і “Мій учасник”, а також між виборами “Мій учасник” та “Ідеальний учасник”, то такого керівника можна віднести до групи з недостатнім рівнем прийняття.

Окремо на кожного керівника ми зробили діаграми “Привабливі кольори”, “Ідеальний учасник”, “Мій учасник”.

При обробці індивідуальних діаграм ми виходили з того, якщо збіг кольорів між виборами складає від 100% до 75% – то це високий рівень співпадіння, 75%–55% – середній рівень збігу, 55%–10% низький рівень збігу.

Отже, в керівників із високим рівнем збігу вибору кольорів високий рівень прийняття – 53,3%.

У керівників з низьким рівнем збігу – недостатній рівень прийняття дітей – 6,6%, інші 46,6% – це керівники, які мають неоднозначні результати у виборі кольорів, і ми не могли остаточно віднести їх до жодного з рівнів прийняття.

Тест – опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В. Століна модифіковано нами для поповнення діагностичного матеріалу щодо особливостей ставлення керівника до учасників. Із авторського тесту з п’яти шкал нами відібрано три:

– “Відторгнення” – відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини, високі показники: керівник сприймає дитину як погану, непристосовану, невдачу; не вірить у її успіхи і здібності, здебільшого відчуває до дитини злість, досаду, не поважає її; низькі

показники: дитина подобається такою, якою вона є; керівник поважає індивідуальність, симпатизує їй, схвалює інтереси і плани.

– “Кооперація” – настанова на співтворчість з дитиною. Високі показники: керівник надає допомогу дитині, високо цінує її досягнення, творчі здібності, заохочує її ініціативу й самостійність, намагається бути на рівних, довіряє та поважає дітей.

– “Симбіоз” – шкала відображає недостатню міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною, пригнічення її самостійності. Високі бали за цією шкалою можна інтерпретувати так: керівник відчувається єдиним цілим з дитиною, недостатньо розуміє відмінності власних і дитячих потреб, постійно опікується нею, не дозволяє їй бути самостійною.

За результатами тестування керівників, котрі набрали найбільшу кількість балів за шкалами “Відторгнення” і “Симбіоз”, ми віднесли до групи з недостатнім рівнем прийняття 13,3%, а тих, які мають високий результат за шкалою “Кооперація” і низькі значення за шкалами “Відторгнення”, “Симбіоз” – 63,3% – ми віднесли до групи з високим рівнем прийняття, 23,4% мають неординарні результати (проміжна група).

Надалі ми провели бесіди з представниками двох граничних груп (з високим та недостатнім рівнем прийняття), під час яких досліджуваним було запропоновано створити психологічні портрети: “Реальний учасник”, “Ідеальний учасник”, а також дати відповідь на питання “Яким має бути ставлення керівника до дітей?”.

Відповіді свідчать, що керівник з недостатнім рівнем прийняття, на відміну від керівника з високим рівнем прийняття, дитину сприймає критично, порівняно з певним ідеальним образом. Увага акцентується не на особистісних, а на діяльнісних характеристиках дитини, тобто дитина таким керівником як приймається, так і відторгається, не приймається при цьому як цілісна особистість.

Подальше дослідження проводилось у двох колективах художньої самодіяльності, керівники яких мали два крайні рівні прийняття з метою з’ясування, як розподіляються діти за типами емоційного забарвлення “Я – образу” в колективах, керівники яких мають різні рівні прийняття.

Висновок. Отже, в колективі, керівник якого має високий рівень прийняття, більшість дітей має “позитивний” і “суперечливий з тенденцією до зростання позитивності на занятті” “Я – образ” – 84%, 16% дітей у таких колективах мають “суперечливий з тенденцією до зниження позитивності на занятті” і “негативний” “Я – образ”. Тим часом у керівника з недостатнім рівнем прийняття в колективі

більшість дітей має “суперечливий з тенденцією до зниження позитивності на занятті” і “негативний “Я – образ” – 52%.

Для перевірки достовірності різниці між кількістю дітей з позитивним і негативним “Я – образом” у колективах керівників з різним рівнем прийняття використали χ^2 – критерій. Обчислене значення χ^2 – критерію набуло значення 4,2 при ступені свободи 1, рівні значимості 0,05% при критичному його значенні 3,8 підтверджує припущення, що рівень прийняття керівником дітей – учасників колективу впливає на становлення в них позитивно емоційно-забарвленого “Я – образу”.

Список використаних джерел

1. Балл. Г.О Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.О. Балл – К. : Изд-во Основа, 2006. – С. 218 – 228.
2. Бернс Р. Развитие “Я” – концепции и воспитание / Роберт Бернс – М. : Прогресс, 1968. – 422 с.
3. Боровик О.П. Детский клуб (История одного опыта) / Олег Павлович Боровик. – Харьков, 1919. – 128 с.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 365 с.
5. Выготский Л.С. Пути оптимизации взаимных отношений учителя и учащихся / Л.С. Выготский // Збірник статей та розробок. – Запоріжжя : АПН України, 1994. – С. 25-35.
6. Литовченко О.В. Соціальна адаптація дітей в умовах позашкільного закладу як соціально-педагогічна проблема / О.В.Литовченко // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді): зб. наук. праць. – Київ : Пед. думка, 2000. – С. 86-93.
7. Сущенко Т.І. Творча спрямованість позашкільного педагогічного процесу/ Т. І.Сущенко : зб. наук праць ЗОІУВ. – 1995. – № 4. – С 121-126.

In the article the influence of interpersonal relations, peculiarities of the attitude of leader of amateur talent group to children on the development their positive “I – image” has been theoretically grounded and empirically investigated. Four types of emotional colours of “I – image” of members of the group have been characterized. Levels of acceptance of children by the leader have been defined and described.

Keywords: “I – image”, interpersonal relations, level of acceptance, social – psychological adaptation, new social situation of the development, amateur talent group.

Отримано: 12.02.2012 р.